

مطالعات علوم اسلامی انسانی

مقاله پژوهشی، سال دهم، شماره ۳۹، پاییز ۱۴۰۳ (ص ۱ - ۱۵)
دریافت: شهریور ماه ۱۴۰۳ پذیرش: آبان ماه ۱۴۰۳

تعلیم و آموزش زنان از منظر اسلام

Women's education from perspective of Islam

نیلوفر صدری / عضو کادر علمی دانشکده شرعیات دانشگاه بلخ.

Nelofar Sadri/ Member of the academic staff of Sharia faculty.

nelofarsadri806@gmail.com

Abstract

At the same time, education is the source of the flourishing of a person's personality, talent and breadth of vision. From a collective point of view, it is also considered as a supporter of progress, prosperity, creating understanding, tolerance and friendship between people and nations of the world. that the status and honor of the nation depends on the level of literacy and its scientific achievements Emphasis on learning the science and knowledge and the equality of men and women for this matter, in Quranic verses and prophetic instructions and other religious texts, although it expresses the importance of science and respect for women and girls. However, the inappropriate treatment of the educational affairs custodians and the creation of grounds for mixing and abusing women and girls is another problem that helps in preventing them from education. And families are forced to prevent their children's education and access to science education for the respect and chastity of their children. The purpose of writing this research is to express the exact view of Islam in relation to the education of women. The research method of this article is library. The books related to the subject of the study and later according to the target and the viewpoints related to the research topic were collected, then by using examples and models, accepted principles and rules, the viewpoint was analyzed. The result obtained from this research is that from the perspective of Islam,

چکیده

تعلیم یا آموزش و پرورش در عین حال که مایه شکوفایی شخصیت، استعداد و وسعت دید فرد می‌شود، از نظر جمعی نیز پشتیبان ترقی، سعادت، ایجاد تفاهم مدارا و دوستی میان انسان‌ها و ملت‌های جهان محسوب می‌گردد که جایگاه و شرف ملت وابسته به سطح سواد و داشته‌های علمی آن می‌باشد. تأکید بر فراگیری علم و دانش و تساوی مردان و زنان بر این امر، در آیات قرآنی و ارشادات نبوی و سایر متون دینی گرچه بیان‌کننده‌ی اهمیت علم و ارج‌گذاری برای زنان و دختران است، اما برخورد نامناسب متولیان امور تعلیمی و ایجاد زمینه‌های اختلاط و سوءاستفاده از زنان و دختران مشکل دیگری است که در خصوص ممانعت شان از تحصیل و تعلیم کمک می‌کند و خانواده‌ها مجبور می‌شوند برای حرمت و عفت فرزندان شان مانع تعلیم و دسترسی آنها به تحصیل علوم شوند. هدف از نگارش این تحقیق بیان دقیق دیدگاه اسلام در رابطه به آموزش و تعلیم زن می‌باشد. روش تحقیق این مقاله کتابخانه‌ای است نخست کتاب‌های متعلق به موضوع مطالعه و بعداً مطالب مورد نظر و دیدگاه‌های که ارتباط به موضوع تحقیق دارد فیش برداری و جمع‌آوری شده سپس با استفاده از نمونه‌ها و مدل‌ها اصول و قواعد پذیرفته شده دیدگاه‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتیجه که از این تحقیق به دست می‌آید عبارت از آن است که از دیدگاه اسلام در تعلیم و آموزش علم تفاوتی بین زن و مرد وجود ندارد و زنان هم می‌توانند مانند مردان با حفظ حجاب و عفاف به فراگیری علوم بپردازند.

کلیدواژه‌ها: آموزش، اسلام، تعلیم، زنان، علم.

there is no difference between men and women in the teaching of science, and women can study science just like men by maintaining hijab and chastity.

Keyword: education, Islam, education, women, science.

مقدمه

الحمد لله رب العالمین. والصلوة والسلام علی خاتم الانبیاء والمرسلین سیدنا محمد واله الطاهرین وصحبه اجمعین. علم آموزی زنان در اسلام موضوعی است که در طول تاریخ مورد توجه قرار گرفته و تأکیدات زیادی بر آن شده است. اسلام به عنوان دینی جامع به یادگیری و کسب علم اهمیت ویژه‌ای می‌دهد و این مسئله شامل زنان نیز می‌شود. قرآن و سنت پیامبر اسلام، زنان را به جستجوی علم تشویق کرده و برحق آنان در دسترسی به دانش تأکید می‌کند. اسلام دین علم و تمدن است و نزول اولین آیات قرآن پاک با امر به خواندن آغاز یافته است. تحصیل علم و کسب دانش از احکامی می‌باشد که زن و مرد در آن مشترک اند و هرگز دین اسلام جنس را سد راه آموختن علم و دانش نمی‌داند. زن مسلمان از عصر نبوت تا زمان کنونی نقشی فعال در جنبش علمی ایفا کرده است، طوری که زنانی عالم و فقیه و محدث، مفتی، ادیب و شاعر در زمینه‌های پزشکی و دوا سازی و کارهای خیریه و نویسندگی و دعوت و آموزش و ساخت مدارس و مراکز علمی و وقف کتابها و مصحف و ... متمایز گشته اند.

اهداف تحقیق

- ۱- هدف از این پژوهش با استناد به قرآن کریم ارائه تصویری صحیح از نگرش این کتاب الهی نسبت به آموزش و تعلیم زنان است.
- ۲- بیان جایگاه و ارزش والای فراگیری علم و دانش توسط هر مرد و زن مسلمان در نصوص قرآنی و ارشادات نبوی.
- ۳- تبیین نقش فعال زنان مسلمان در داشتن جامعه سالم و مترقی و تربیت نسل آگاه.

ضرورت تحقیق

بررسی و تحقیق در مورد حکم آموزش زنان در اسلام از آن لحاظ اهمیت و ضرورت دارد که امروزه در بین جوامع هستند زنانی که از بهره‌گیری علم و دانش محروم اند. نظراتی وجود دارد که تعلیم زنان را جایز ندانسته و به تأکیدات آیات قرآنی و احادیث رسول کرامی اسلام مبنی بر فضیلت علم و دانش و فراگیری آن توسط زنان دقت نمی‌کنند. تأکید آیات مبارکه قرآنی و احادیث ارزشمند پیامبر اکرم صلی‌الله علیه وسلم بر فراگیری علم و دانش توسط هر مرد و زن مسلمان، دور ماندن یک تعداد از دختران نسبت به این امر مهم ضرورت احساس شد که در زمینه تحقیق صورت گیرد.

پیشینه تحقیق

درباره پیشینه موضوع باید گفت پس از مراجعه به سایت‌های اینترنتی و شماره‌های مختلف مجلات علمی و پژوهشی، هیچ مقاله‌ای که با بحث مورد نظر همخوانی داشته باشد یافت نشد گرچه راجع به آموزش زنان کتابها و مقالات متعددی توسط محققان ارائه شده است، اما از لحاظ مباحث و محتوا با پژوهش حاضر کاملاً متفاوت اند.

سوالات تحقیق

- ۱- آیا در اسلام تحصیل علم و دانش به مردان اختصاص دارد یا شامل زنان هم می‌شود؟
- ۲- دیدگاه اسلام نسبت به تعلیم و تربیه زنان چگونه است؟
- ۳- چرا وضعیت زنان روبه وخامت نهاده و بی‌سوادی در بسیاری از جوامع بر محافل زنان سایه افکنده؟

فرضیه تحقیق

خداوند در آیات قرآن کریم هیچ تفاوتی از لحاظ فراگیری علم و دانش میان انسانها قائل نشده است. اسلام جامع‌ترین برنامه‌های تربیتی و آموزشی را برای زنان ارائه کرده است.

روش تحقیق

از اینکه روش تحقیق این مقاله کتابخانه‌ای است نخست کتاب‌های متعلق به موضوع مطالعه و بعداً مطالب مورد نظر و دیدگاه‌های که ارتباط به موضوع تحقیق دارد فیش‌برداری و جمع‌آوری شده سپس با استفاده از نمونه‌ها و مدل‌ها اصول و قواعد پذیرفته‌شده دیدگاه‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

فضیلت علم در اسلام

آیات بسیار زیادی از قرآن کریم پیرامون واژه (علم و مشتقات آن) آمده است و انسان را ترغیب به تفکر در خلقت جهان و خلقت بشر و هر آنچه در کائنات موجود هست کرده و بشر را به فراگیری علوم مختلفی که مورد نیاز جامعه است فراخوانده که در اینجا به چند مورد از آن در سوره‌های مختلف قرآن کریم اشاراتی خواهیم کرد: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) ترجمه: بخوان به نام پروردگارت که آفرید. آفرید انسان را از خون بسته. بخوان و پروردگار تو کریم‌ترین کریمان است. همان که بوسیله قلم آموخت.

در این آیت مبارکه پس از آفرینش انسان بیان تعلیم اوست، زیرا تعلیم آن چیزی است که انسان را از سایر حیوان‌ها ممتاز و از همه اشرف و اعلیٰ قرار می‌دهد. (عثمانی دیوبندی، ۱۳۸۶، ص ۵۸۲)

(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ) (بقره: ۱۵۱)

ترجمه: همان طوری که در میان شما فرستاده‌ای از خودتان روانه کردیم که آیات ما را بر شما می‌خواند و شما را پاک می‌گرداند و به شما کتاب و حکمت می‌آموزد و آنچه را نمی‌دانستید به شما یاد می‌دهد.

(وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا) (طه: ۱۱۴) ترجمه: و بگو پروردگارا بر دانشم بیفزای.

(عن ابی موسی رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال: مثل مابعثنی الله به من الهدی والعلم، کمثل الغیث الکثیر اصاب ارضا.)

ترجمه: از ابوموسی روایت است که گفت: پیامبر خدا فرمودند: هدایت و علمی که خداوند مرا به آن مبعوث ساخته است مانند باران فراوانی است که بر زمین می‌بارد. (الزبیدی، ۲۰۰۲ م، ص ۵۹)

و عن ابی هریره (رض) ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: (ومن سلک طریقا یلتمس فیہ علما سهل الله له به طریقا الی الجنة) روایت مسلم

ترجمه: ابی هریره رضی الله عنه می‌گوید: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: و هر کس راهی برای جستجوی علم بییابد الله به پاس این عملش راهی برای او به بهشت هموار می‌سازد.

پیمودن راه در جستجوی علم شامل هر اقدامی در تحصیل علم می‌شود، یعنی هم راهی را دربر می‌گیرد که انسان باپاهای خود پشت سر می‌گذارد، مثلاً به مسجد یا مدرسه یا دانشگاه می‌رود یا این که برای تحصیل علم ناگزیر می‌شود که به شهر دیگری نقل مکان کند چنان که صحابی بزرگوار جابر بن عبدالله انصاری به خاطر یک حدیث مسافتی یک ماهه راسوار بر شتر پیمود تا حدیث عبدالله بن انیس از پیامبر صلی الله علیه وسلم را بشنود. (نوی، ۱۳۹۴، ص ۴۱۸) (عن ابن مسعود رضی الله قال: کان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولنا با لموعظه فی ایام، کراهه السامه علینا) رواه البخاری

ترجمه: از ابن مسعود (رض) روایت است که گفت: پیامبر خدا روزهای مناسبی را جهت موعظه کردن برای ما انتخاب می‌کردند تا مبدا خسته و دلسرد شویم. (هروی، ۱۳۹۴، ص ۱۵۴) ابن مبارک گفته است: (مؤمن نمی‌تواند که برکاری جز به اساس علم و آگاهی اقدام نماید و این کار را نمی‌تواند انجام دهد، مگر آنکه از اهل علم بی‌رسد) (لیبب، ۱۳۸۳ ش، ص ۲۴۶) با یک نگاه کوتاه به تاریخ

می‌بینیم که در هر طبقه و نژاد از مسلمانان علم و علماء و دانشمندان برجسته یافت می‌شود، آن‌ها در ضمن کارها و حرفه‌های دنیوی خویش علم را نیز به عنوان یک فریضه الهی فراگرفته اند (پالنپوری، ۱۳۹۰، ش، ص ۱۸)

شخصیت زن در اسلام

یکی از خصایص قرآن کریم این است که اکثراً به جزئیات احکام نپرداخته و مسائل را به صورت کلی و اجمالی با منطقی واضح و کلامی بلیغ بیان فرموده است، که نکات عجیب تعمیقی در آن نهفته است. همین‌طور در رابطه با منع یا جواز تعلیم زن‌ها عبارت صریحی بیان نکرده است، اما در فضیلت علم و عالم آیات عدیده‌ای وجود دارند که به صورت اجمالی به موضوع نگریسته است و بسیاری از مسائل در بطن آن نهفته است که می‌توان احکام جزئی فراوانی را از آنها استنباط نمود. نخستین آیات نازل شده بر پیامبر اکرم از علم و دانش سخن گفته است: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) (علق: ۱)

ترجمه: بخوان به نام پروردگارت.

در اسلام ارج نهادن به شخصیت انسان (آن‌هم در دوره‌ای که جهل و تاریکی سراسر جهان را فراگرفته بود) به درجه‌ای رسیده است که آموزش را یک نیاز اساسی برای همه بشر و نه گروه یا افراد خاصی می‌دانست. به همین دلیل آموزش را حق همگان و آن را واجب و یکی از ارکان ایمان به خداوند می‌داند؛ بنابراین، اسلام حق دارد به خود ببالد، زیرا اولین نظام در تاریخ است که به زن به‌عنوان یک انسان نگریسته که شخصیت انسانی‌اش فقط با تعلیم و درس خواندن کامل می‌شود، جایگاه و شخصیتش کاملاً با مرد یکی است، هم‌چنین آموزش را به‌طور یکسان وظیفه زن و مرد می‌داند و زن را فرا می‌خواند تا هم چنان که جسم و روحش از حیوان والاتر و ارزشمندتر است از نظر عقلی نیز جایگاه و مرتبه خود را بالا ببرد. این در حالی است که اروپا تا چندی پیش این حق مسلم زنان را انکار می‌کرد و تنها تحت فشار شرایط پیرامونی، آن را به رسمیت شناخت. (قطب، ۱۳۹۵، ش، ص ۸)

تعلیم و تربیه زن در اسلام

اسلام نه تنها به زنان اجازه داده است تا علوم دینی و اجتماعی را بیاموزد، بلکه به آن تشویق نموده و تعلیم و تربیه زن را بمانند تعلیم و تربیه مرد حتمی و لازمی می‌داند. در زمان حیات حضرت رسول‌الله صلی‌الله علیه و سلم، زنان مسائل دینی و اخلاقی را مانند مردان از وی یاد می‌گرفتند و حضرت رسول‌الله صلی‌الله علیه و سلم برای آنها موعدی را تعیین کرده بود که در آن حاضر می‌شدند و زوجات مطهرات (رض) و خصوصاً حضرت عایشه صدیقه صفت معلمه را داشت که نه تنها زنان بلکه مردان هم از آن‌ها مسائل دینی را می‌آموختند و کبار صحابه و تابعین از آنها موضوعات تفسیر، حدیث و فقه را یاد می‌گرفتند و این تعلیم تنها به زنان آزاد و اشراف منحصر نبوده بلکه حضرت رسول‌الله صلی‌الله علیه و سلم امر می‌کرد تا کنیزان را هم تعلیم دهند، چنانچه در حدیثی می‌فرماید:

(ایما رجل کانت عنده ولیده فعلمها فاحسن تعلیمها و ادبها فاحسن تأدیبها ثما اعتقها وتزوجها فله اجران) (بخاری کتاب نکاح)

ترجمه: اگر کسی کنیزی داشته باشد و تعلیم و تربیه او را نیک سازد و به بهترین علم و ادب او را آراسته کند، سپس او را آزاد ساخته و با وی ازدواج کند خداوند برایش دو ثواب می‌دهد. (مودودی، ۱۳۸۶، ص ۲۴۷) در خبر صحیح از شفا بنت عبدالله آمده است که گفت: من نزد حفصه همسر پیامبر بودم که پیامبر صلی‌الله علیه و سلم وارد شد و گفت: «الاعلمین هذه رقیه النمله كما علمتیها الکتابه» چرا همان‌گونه که کتابت را به وی آموخته اید، ورد نمله را نیز به وی نمی‌آموزی؟

این‌که پیامبر صلی‌الله علیه و سلم آموزش کتابت را برای حفصه پسنیدیده است دلیل بر آن است که شامل همه زنان مسلمان نیز می‌شود. زنان نیز مانند مردان باید از سرچشمه علم و معرفت بنوشند تا ذهن و فکرشان روشن و وفق دیدشان گسترش یابد و احساس مسؤولیت کنند و همه وظایف و تکالیف خویش را در برابر شوهر منزل و فرزندان جامعه به نیکویی فرا گیرند. دعوت اسلام به تعلیم زنان سبب گردیده است که زنان برجسته بسیاری در عرصه علم و معرفت بدرخشند و نام آنان در لابلای کتب سیره و تاریخ در دنیای زنان درخشان است و از این رو می‌فهمیم که اسلام به‌طور عموم راه رسیدن به مراتب علم، معرفت و فقه در دین را هموار ساخته است، به دلیل وجود زنان بسیار مشهوری که در این میدان گام نهاده اند. اما اینکه امروز می‌بینیم که جهل و نادانی و دوری از علم و معرفت در میان زنان مسلمان شیوع دارد ناشی از انحراف مسلمانان از تعالیم و مبادی و اصولی است که اسلام درباره شئون تعلیم و تربیت برای زنان نهاده است، هم‌چنین ناشی از ضعف سطح علمی مردان مسلمان بعد از سقوط دولت عباسی به سال (۶۵۶) است،

در عرصه تفکر اسلامی نوین نیز کسی با تعلیم زنان مخالفت و دشمنی ندارد و بیشتر این موضعها مخالفت با اختلاط و آمیزش زشت و حرام دختران و پسران در مدارس نوین است (رسول، ۱۳۸۲، ص ۱۹۳) آیات و احادیث زیادی در مورد تحصیل علم برای زن و مرد و آراسته شدن به آن آمده است این که صیغه به صورت مذکر آمده است دلیلش این است که این صیغه در زبان عرب بیشتر استعمال می شود و این شیوه در بیشتر آیات قرآن دیده می شود که به چند نمونه از آن اشاره می کنیم: (مومنون: ۱-۲) (نور: ۵۶) (آل عمران: ۹۷) در این آیات و امثال آن حکم شامل مردان و زنان به طور مساوی می شود و در اینجا هم صیغه خطاب به سبب استعمال زیاد به صورت مذکر آمد است (العک، ۱۴۰۱، ش، ص ۱۹۱).

از این معلوم می شود که اسلام در تعلیم و تربیه بین زن و مرد کدام فرق و امتیازی را قایل نیست، ولی بدون شک از نگاه نوعیت بین آنها فرق می گذارد و لذا تعلیم و تربیه زن در نظر اسلام آن است که او را به حیث یک زن نمونه و مثال و مربی و مدبر خانه بگرداند. در صورتیکه محل نشاط و فعالیت زن، خانه بوده باشد پس بروی واجب است تا علی الاخص آن علومی را بیاموزد که در این مجال تا حد امکان مفید ثابت شود و بعد از آن، آن علومی را کسب کند که به شخص، انسانیت، تهذیب، اخلاق و وسعت نظر را می آموزاند، لذا از جمله واجبات است که هر مسلمان از چنین تعلیم و تربیه بهره مند گردد و بعد از این اگر زنی را خداوند عقل بلند و فکر رسا اعطا کرده باشد و او بخواهد که غیر از علوم مذکور علوم و فنون دیگری را بیاموزد. پس اسلام مانع آن نمی شود، ولی به شرطیکه حدودی را که شریعت وضع کرده از آن تجاوز نکند. (مودودی، ۱۳۸۶، ص ۲۴۷) شریعت اسلام تعلیم زن در مسائل دینی را بر دوش همسرش گذاشته و در صورت عدم آگاهی او، باید به علماء مراجعه کند. اگر مرد از این کار عاجز است؛ نباید مانع رفتن زنش برای فراگرفتن احکام دینی شود. وقتیکه زن مجبور به خارج شدن از منزل به منظور فراگرفتن مسائل دینی شد، واجب است که هنگام رفتن و برگشتن ملتزم به آداب شرعی از جمله: عدم خود نمائی و چشم پوشی از نگاه کردن به بیگانگان باشد. (عبده غالب، ۱۳۸۲، ص ۷۹) این حزم گفته است: «برهر زنی، تفقه در همه مواردی که به او مربوط می شود، واجب است. آنگونه که بر مردان واجب است. زنی که مال و ثروت دارد باید احکام زکات را بیاموزد. بر همه آنها، همچون مردان شناخت احکام طهارت، نماز، روزه و حلال و حرام در خوراک، نوشیدنی، پوشاک و ... واجب بوده و تفاوتی میان زن و مرد نیست. اگر زنی در علوم دینی تفقه نماید، بر ما واجب است که پند و اندرزهای او را بپذیریم و همین گونه هم بوده است. برای نمونه از همسران پیامبر احکام دینی نقل شده و نقل آنها حجت به شمار می آمده است و هیچ اختلافی میان اصحاب ما و همه اهل ایمان درباره آن وجود ندارد.

(زیدان، ۱۳۹۴، ص ۱۲۴) هشام بن عروه از پدرش روایت کرده است که گفت: من مدتی مصاحب عایشه (رض) بودم و او را در دانش های قرآنی داناترین فرد یافتیم و در واجبات و مستحبات، دانش شعر، فزونی روایت از پیامبر صلی الله علیه وسلم، آشنایی با جنگ های عرب در صدر اسلام، علم اسباب، قضاوت، علم طب و... نیز چنین بود (استانبولی، ۱۳۹۴، ص ۶۴). در آغاز اسلام پنج بانوی عرب خواندن و نوشتن می دانستند: حفصه دختر حضرت عمر، ام کلثوم دختر عقبه، عایشه دختر سعد، کریمه دختر مقداد و بالاتر از همه شفاء دختر عبدالله عدویه که شفاء به حفصه درس می داد و پیامبر صلی الله علیه وسلم از او خواست تا به حفصه پس از ازدواج اش با پیامبر همچنان درس بدهد. دو همسر دیگر پیامبر یعنی عایشه و ام سلمه تنها خواندن می دانستند و نه نوشتن. (شبلی، ۱۳۷۶، ص ۲۹۳)

زنان دیگر غیر از همسران پیامبر صلی الله علیه وسلم که نقل آنها حجت بوده است، ام سلیم، ام حرام و ام کرز و ام شریک و ام درداء و ام خاله و اسما بنت ابوبکر و فاطمه بنت قیس و بسره رضی الله عنهن و در میان تابعین: عمره و ام الحسن و رباب و فاطمه بنت منذر و هند فراسیه و حبیبه بنت بسره و حفصه بنت سیرین و... بوده اند. (زیدان، ۱۳۹۴، ص ۱۲۴)

دیدگاه فرقه های دینی در خصوص تعلیم و تربیه زن

جمهور فقهای اهل سنت یادگیری مسائل دینی ضروری مانند عقاید، احکام و اخلاق را برای زنان واجب عینی گفته اند، اما در فراگیری سایر علوم اختلاف نموده اند برخی از آنها آموزش علوم غیر دینی را برای زن جایز ندانسته اند ولی عده ای دیگر آنرا مباح و جایز گفته اند. (باختری، ۱۳۹۷، ص ۱۰۸) جمهور دانشمندان شیعه امامیه کسب علوم ضروری و دینی مثل عقاید و شناخت احکام شرعی را برای زنان واجب عینی گفته اند. اما تحصیل سایر علوم را برای زن مشروط به اینکه حجاب اسلامی رعایت گردیده و موجب فتنه و فساد نگردد، مباح و جایز گفته اند (تبریزی، ۱۴۲۷ق، ج ۹، ص ۱۹۳).

نمونه‌ای برخی از زنان دانشمند در تاریخ مسلمانان:

اگر بخواهیم پیرامون زن‌های دانشمند و از اثرگذاری آنها سخن بگوییم باید به ذکر اسامی هزاران بلکه میلیون‌ها زن فقیه، عالمه، شاعر و... اشاره کنیم که عملاً امکان‌پذیر نیست نامهای آنها را در چند صفحه گنجانند، اما به اقتضای مضمون این مقاله به ذکر اندکی از آنها بسنده می‌کنیم:

- ۱- بانو عمره بنت عبدالرحمن انصاری که شاگرد و تربیت یافته در خانه سیده عایشه صدیقه بود و از زنان دانشمند، فقیهه، حجت و بسیار اهل علم بوده است.
- ۲- بانوفاطمه فهری مؤسس اولین دانشگاه جهان در قیروان در شهر فاس واقع در کشور تونس کنونی است وی بانویی مبارک و صالح بود.
- ۳- سیده ام عیسی، دختر امام ابرهیم حربی می‌باشد، این بانو جزو مقتبان عصر خویش بوده است.
- ۴- بانولبنی قرطبی کاتب خلیفه‌ی اموی مستنصر بالله، شاعر، نحوی، ریاضیدان برجسته و خوشنویس ماهری که اهل اندلس بود و در عصر خویش سرآمد شد.
- ۵- بانوستیته دختر قاضی حسین محاملی، یکی از زنان برجسته و دانشمندی فاضل که قرآن، فقه، فرائض، ریاضی و همچنین در علوم عربی سرآمد و به منصب فتوا رسید.
- ۶- فاطمه بنت علا الدین سمرقندی بانویی پارسا و اهل ورع و دانشمندی که به فقه و حدیث آگاه بود، این بانوی بزرگوارحلقات درس دایر می‌کرد و بسیاری از او کسب فیض کرده و از او اجازه علمی دریافت نموده اند، دارای تألیفات متعددی در زمینه فقه و حدیث است که در بین علما نشر شده و مورد استفاده قرار گرفته است و همچنین مشاور حاکم زنگی نورالدین شهید در امور داخلی بوده است (رد شبهات ملحدین، ب.ت، ص ۳۳).

آموزش در عصر جاهلیت

در این زمینه، معمولاً به گفته بلاذری اکتفا می‌شود که در هنگام معرفی کاتبان دوره جاهلیت و اوائل اسلام، از تعدادی کاتبان زن نیز نام می‌برد که بعضی از آنها خواندن و نوشتن و برخی دیگر فقط خواندن می‌دانستند یا فقط از نعمت نوشتن بهره‌مند بودند، این زنان عبارتند از: ۱- عایشه دختر سعد بن ابی وقاص، - شفاء دختر عبدالله عدوی قرشی که پیامبر صلی‌الله علیه وسلم از او خواست به حفصه نوشتن را بیاموزد، ۳- ام کلثوم دختر عقبه، ۴- کریمه دختر مقداد که فقط کتابت می‌دانست، ۵- شمیله، ۶- فاطمه دختر ممر فقط خواندن می‌دانست. (علی پور، ۱۳۹۱، ص ۳۹) زنان جاهلی همچون مردان عرب ذوق شعری بسیاری داشتند و در این زمینه نام زنان سرشناس بسیاری به چشم می‌خورد، حتی برخی از آنان قضاوت اشعار مردان را نیز برعهده داشتند. چنانچه می‌توان از خنسا دختر عمرو بن شدید اهل نجد نام برد او از شاعران بزرگ و نامی عرب بود که در مرثیه‌گویی قریحه بی‌مانندی داشت. در بازار عکاظ هشت اشکال به یکی از شعرهای حسان بن ثابت وارد کرد که پذیرفته شد. (علی پور، ۱۳۹۱، ص ۳۹). زنان جاهلی در پزشکی و طبابت تبحر داشتند آنها به دلیل حضور و مداوای مجروحان و توجه به کارهای اطفال به طور وراثتی از علم طب بهره‌مند بودند. زینب طبیبه، معروفترین زن در طبابت و چشم پزشکی بود وی در این زمینه یکی از دانشمندان زمان خود به شمار می‌آمد (علی پور، ۱۳۹۱، ص ۴۲).

نقش همسران پیامبر در روایت حدیث

نباید نقش مهمی را که همسران پیامبر صلی‌الله علیه وسلم در انتشار سنت ایشان در بین زنان مؤمن حتی در بین مردان داشتند فراموش کرد، به ویژه حضرت عائشه که از حافظه‌ای قوی، هوش سرشار، زکات و وافر، استعداد فوق‌العاده و درایت و کیاست فراوان برخوردار بود. گاهی از رسول خدا می‌پرسید و در بسیاری از مسائل با او بحث و مجادله می‌کرد و در باره بسیاری از آیات و احادیث از او توضیح می‌خواست. ابن ابی ملیکه روایت کرده است: عایشه ام المؤمنین اگر مطلبی را می‌شنید نمی‌دانست آن قدر سؤال می‌کرد تا می‌فهمید. (جلالی، ۱۳۹۷، ص ۱۶۱) عطا بن ابی رباح گفته است عایشه صدیقه در بین عامه فقیه‌ترین و نیکوترین مردم از روی رأی بود. عروه گفته است هیچ کسی را عالم به فقه و شعر نسبت به عایشه ندیده‌ام، عایشه (رض) از حضرت محمد صلی‌الله علیه وسلم

زیاد روایت کرده است، او مستقیم هزار حدیث از پیامبر دریافت داشت. مسند امام احمد حنبل از صفحه ۲۹ الی ۲۸۲ یعنی ۲۵۳ صفحه را احتوا می‌نماید. و از روایات وی که مورد اعتماد قرار گرفته در مورد شناسایی اعمالی است که پیغمبر صلی‌الله علیه وسلم در بیت خود اجرا کرده اند، علاوه بر آن برای عایشه احادیث در هر ساحه از فقه بوده است. وفقهای صحابه در موقع ضرورت به عایشه «رض» رجوع می‌کردند. از عایشه عده زیادی از صحابه و تابعین حدیث روایت کرده اند. بیشترین از روی روایت از عایشه از اهل بیتش عوره بن زبیر خواهر زاده و قاسم بن محمد برادر زاده اش بودند. (خضری بیگ، ۱۳۸۳، ص ۱۷۴) همچنان ام حبیبه احادیث بسیاری را از رسول‌الله صلی‌الله علیه وسلم روایت کرده که مجموع آنها به شصت و پنج حدیث می‌رسد. بخاری و مسلم در دو حدیث براین امر اتفاق نظر کرده اند و مسلم در دو حدیث جداگانه نیز آن را آورده است. (فتاحی زاده، ۱۳۹۰، ص ۳۳).

نقش زنان صحابی در انتشار حدیث: از آنجا که در آغاز اسلام کسب معارف و دانش اسلامی از دو منبع الهی وحی و سنت بود، زنان همراه با فراگیری قرآن از محضر پیامبر خدا نیز به کسب معرفت پرداختند و با تمام مشکلاتی که در آن زمان فرا روی آنان قرار داشت با تمام قوا به کسب حدیث روی آوردند و در کنار مدیریت خانه و تربیت فرزندان از زلال حدیث نوشیدند.

مجالس پیامبر صلی‌الله علیه وسلم مختص مردان نبود، بلکه بسیاری از زنان برای ادای نماز و شنیدن احادیث در مسجد حضور می‌یافتند، در مراسم و جشن‌ها شرکت می‌کردند، برای شنیدن قرآن و خطبه‌ها به مصلی می‌رفتند و از پیامبر صلی‌الله علیه وسلم سوالات شرعی می‌پرسیدند و شرم نمی‌کردند، زیرا می‌دانستند در طلب علم شرم و حیا لازم نیست و خداوند از گفتن حق شرم نمی‌کند تا جایی که حضرت عایشه (رض) زنان انصار را می‌ستود و می‌گفت: بهترین زنان، زنان انصار اند. شرم و حیا مانع از فهم دین از سوی آنان نمی‌شود، و اگر زنی از پرسیدن احکام شرعی شرم می‌کرد به مادران مؤمنان مراجعه می‌کرد و آنان نقش واسطه را در بین او و پیامبر صلی‌الله علیه وسلم بازی می‌کردند. بسیاری از زنان با پیروی از این روش توانستند دانش زیادی را بیاموزند و احادیث را از بر کنند و به طالبانش برسانند، از جمله این چند تن را می‌توان به معرفی گرفت: نفیسه دختر حسن بن زید در حدیث به اندازه‌ای معتبر و مرجع بود که امام شافعی به هنگام اوج نام‌آوری‌اش در فسطاط مصر پای درس او می‌نشست. در حلقه درس این زن بسیاری از دانشمندان نامی و مجتهدان زانو می‌زدند. فاطمه دختر اقرع دانشمندی بنام بود و هنر خوش‌نویسی داشت. او پای درس بسیاری از استادان درخشان نشست و دانش پژوهان بسیاری از این زن دانش آموختند. شیخه شهده که «فخرالنساء» نام گرفته بود، در مسجد جامع بغداد آشکارا برای انبوهی از دانشجویان درباره دانش‌های دینی، ادبیات، فنون بلاغی، و شعر درس می‌داد. او در تاریخ اسلام مقامی پیدا کرد همتای برجسته‌ترین عالمان.

خطیب بغدادی، دانشمند برجسته، شاگرد کریمه، دختر احمد مروزی بود. او صحیح بخاری را برای خطیب تفسیر و شرح کرد. در میان استادان بیشمار ابن عساکر، به نام هشت زن بر میخوریم. ابوحیان غرناطی به هنگام شمارش استادانش به ویژه از سه بانوی برجسته: منسه دختر ملک کامل، شامیه دختر حافظ و زینب دختر عبداللطیف بغدادی یاد می‌کند. ابوحیان هشتادویک استاد زن داشت. (شیلی، ۱۳۷۶، ص ۲۹۹) بنابر دیدگاه علما در میان زنان را وی حدیث کسی که متهم به کذب یا متروک باشد وجود نداشته است و از هیچ کدام از علما نقل نشده است که حدیث زنی را به سبب زن بودنش مردود دانسته باشند (ردشبهات ملحدین، ب، ت، ص ۵۱).

تألیف توسط زنان در صدر اسلام

زنان بسیاری رونویسی کتاب را به عنوان حرفه‌ی خود انتخاب کرده بودند، و زنان عالم و گرانقدری در این حرفه تخصص پیدا کرده بودند بلکه حتی زنانی در بین آنها بودند که علمای امت آن‌ها را ستوده اند، چنانکه ابن حبان قرطبی، بر عایشه دختر احمد قرطبی گواهی داده و در موردش گفته است: در عصر او هیچ یک از زنان اندلس نبود که با علم و فهم و ادب و عزت وی برابری کند، پادشاهان اندلس را مدح می‌نمود، خط نیکویی داشت، قرآن و دفاتر اداری را می‌نگاشت و به جمع‌آوری کتاب‌ها می‌پرداخت و به علم اهتمام می‌ورزید و کتابخانه‌ای بزرگ داشت؛ و زنانی بودند که دیوان‌هایی را نوشتند و زنان بسیاری هم اقدام به نگارش شعر نمودند یا در مورد علوم شریعت نوشتند اما منابع در ذکر نام آنها بسیار کمیاب می‌باشد و از جمله‌ی کسانی که منابع تصریح نموده اند که آنان کتابهای تصنیف نموده اند: عایشه دختر یوسف بن احمد باعونی است (حسین، ب، ت، ص ۱۲).

زنان به دلیل جایگاه و نقش بارز و مشخصی که در تربیت و رشد نسل‌های آینده دارند، از مهم‌ترین عوامل فرهنگ‌ساز جامعه به شمار می‌روند. هرچند در آستانه ظهور اسلام، زنان انگشت شماری از سواد خواندن و نوشتن برخوردار بودند، اما با ظهور اسلام و تشویق پیامبر، برخی از آنان هنر خود را به زنان دیگر می‌آموختند چنان‌که لیلی بنت عبدالله قشیری که از نویسندگان عصر جاهلی بود، هنر نویسندگی خود را در خدمت زنان مسلمان قرار داد. ام ورقه بانویی بود که قرآن را جمع‌آوری کرده بود. (سامانی، ۱۳۹۰ش، ص ۷۱)

نتیجه بحث

- ۱- دین اسلام با توجه به اهمیتی که علم و دانش دارد آموختن آنرا برای هر مرد و زن مسلمان فرض کرده است.
- ۲- تمام آیات و احادیثی که درباره آموزش علم و دانش وارد شده عمومی بوده و شامل زنها هم می‌شود.
- ۳- از مجموعه آیات مبارکه قرآن و احادیث حضرت محمد صلی‌الله علیه وسلم می‌آموزیم که زنان در تمام عرصه‌ها، در عرصه دعوت، آموزش علم، مسجد، بازار، جهاد در کنار مردان حضور داشتند و مخاطب شریعت بوده‌اند و استثنایی را در آموزش علم جز مواردی که باسرشت فزیکیشان سازگار نباشد؛ نمی‌یابیم. بنابر این تفکیک قایل شدن میان مرد و زن با روح شریعت سازگاری ندارد.

منابع

- [۱] قرآن کریم
- [۲] استانبولی، محمود مهدی. مصطفی ابوالنصر الشلبی. (۱۳۹۴). نساء حول الرسول والرد علی مفتريات المستشرقين. مترجم: شهربانو دلبری. منبع: سایت عقیده. انتشارات سخن گستر.
- [۳] باختری، مسعود. (۱۳۹۷ش). نقش اجتماعی زن در اسلام و حقوق افغانستان. ناشر: انتشارات سعید.
- [۴] پالنپوری، محمدعرفان. (۱۳۹۰ش). تحفه الطلبة والعلماء. مترجم: عبیدالله ملازهی. ناشر: نگین کویر.
- [۵] تبریزی، ولی الدین. (۱۳۹۵ش). ترجمه و شرح مشکوه المصابیح. ترجمه: فیض محمد بلوچ. انتشارات خواجه عبدالله انصاری.
- [۶] تبریزی، جوادبن علی. (۱۴۲۷ق). صراط نجات. ج ۹. قم، دارالصدیقه الشهیده.
- [۷] جلالی، جلال. (۱۳۹۷). تاریخ فقه و فقها. ناشر: احسان.
- [۸] حسین، عقیده. (ب.ت). نقش زنان در بنای تمدن. مترجم: خداداد مطاعی پور. منبع: رفع شبهات ملحدین.
- [۹] خضری بیک، محمد. (۱۳۸۳ش). تاریخ تشریح الاسلامی. مترجم: ابواحمد تحسین. ناشر: مطبوعه نعمانی.
- [۱۰] رسول. جمال محمدفقی. (۱۳۸۲). زن در اندیشه اسلامی. مترجم: محمود ابراهیمی. تهران ناشر: احسان.
- [۱۱] رد شبهات ملحدین. زنان دانشور تاریخ اسلام. منبع: سایت سنت دانلود دریافت شده
- [۱۲] زیدان، عبدالکریم. (۱۳۹۴). حقوق و تکالیف زن در اسلام. مترجم: سهیلا رستمی. منبع: کتابخانه عقیده.
- [۱۳] الزبیدی، زین الدین. (۲۰۰۲م). رحمه الباری ترجمه مختصر صحیح البخاری. ج ۱. عبدالرحیم فیروز هروی. ناشر: دارالسلام
- [۱۴] سامانی، محمود. (۱۳۹۰ش). نقش زنان در تاریخ اسلام. ناشر: تهران مشعر
- [۱۵] شبلی، احمد. (۱۳۷۶). تاریخ آموزش در اسلام. مترجم: محمدحسین ساکت. ناشر: تهران نگاه معاصر.
- [۱۶] علی پور، مریم. (۱۳۹۱ش). مطالعه تطبیقی جایگاه زن در جاهلیت، قرآن و سنت. ناشر: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- [۱۷] عثمانی، محمد شفیع. (۱۳۸۶ش). تفسیر معارف القرآن. مترجم: محمد یوسف حسین پور. انتشارات شیخ الاسلام احمد جام.
- [۱۸] العک، خالد عبدالرحمن. (۱۴۰۱ش). شخصیت زن مسلمان در پرتو قرآن و سنت. مترجم: سارا انصاری، ص ۱۹۱، ناشر: تافکه.
- [۱۹] عیسی، عبده غالب احمد. (۱۳۸۲). حقوق و وظایف زن در اسلام. مترجم: جهانگیر ولدبیگی. ناشر: تهران: احسان
- [۲۰] فتاحی زاده، فتحیه. (۱۳۹۰). زنان اسوه (۰۶). ناشر: تهران نشر مشعر.
- [۲۱] قطب، محمد. (۱۳۹۵ش). زن در اسلام. منبع سایت قطب. دانلود از سایت کتابخانه عقیده.
- [۲۲] لیب، محمد اسماعیل. (۱۳۸۳ش). دانستنی‌های از ثقافت اسلامی. ناشر: پشاور مرکز نشراتی پیغام.
- [۲۳] مودودی، ابوالاعلی. (۱۳۸۶ش). حجاب. مترجم: نعمت‌الله شهرانی. ناشر: مکتبه علم و فرهنگ.
- [۲۴] نووی، ابوزکریا یحیی. (۱۳۹۴ش). شرح ریاض الصالحین. مترجم: محمدابراهیم کیانی. منبع: سایت عقیده
- [۲۵] هروی، عبدالرحیم فیروز. (۱۳۹۴). فیض الباری شرح مختصر صحیح البخاری. ج ۱. منبع: سایت عقیده